

Zvolenszky Zsófia

Grice metaforaelméletének védelmében

Ki mondta, hogy az élet nem habos torta?

I. BEVEZETÉS

„Virág elvtárs,” hangzik a kézenfekvő válasz.¹ És nem akármilyen megnyilatkozásról van szó: Virág elvtárs metaforikus állítást tett, azt *mondta* ugyan, hogy az élet nem habos torta, de ezt nem szó szerint értette; mondandója nyilvánvalóan túlmutatott a triviális állításon, hogy az élet nem habos torta (se nem oroszkrém, se nem feketeerdő). Ez az állítás ugyanúgy triviálisan igaz, mint az, hogy a Halászbástya nem tejeskávés. Virág elvtárs mást, jóval többet *értett* az állításán, jóval többet *kívánt közölni* Pelikán Józseffel: az élet bonyodalmakkal jár. John Searle a fentiekkel összhangban summázza a metaforikus állítások lényegét:

Egy metafora kimondásakor a beszélő egy valamit *mond* és valami mást *ért* rajta, valami mást *szándékozik közölni* [„what the speaker means differs from what he says”]. (SEARLE 1979, 87.)

Searle különbségtétele *mond* és *ért* közt mintha egybecsengene Paul H. Grice méltán meghatározó elméletével a társalgás, a kommunikáció dinamikájáról (GRICE 1975/1997): a beszélő egy társalgás keretében *mond/kifejez* valamit, de amit *közöl/közvetít/kommunikál*, az sokszor túlmutat azon, amit a beszélő által használt szavak konvencionális jelentése meghatároz. A többletet, amit a mondottakon túl kommunikálunk, hívja Grice (*társalgási*)*implikaturának*². Ha két ismerős *A tanú* este kilences vetítésére készül, mindketten tudják, hogy fél órával előbb el kell indulniuk, hogy elérjék a filmet, és egyikük az órájára pillantva megjegyzi: „Lassan fél kilenc lesz”, akkor a beszélő az adott kontextusban nem pusztán azt kommunikálja, hogy lassan fél kilenc lesz, hanem implikálja azt is, hogy ideje szedelőzködni, indulni. Az utóbbi információ nem része annak, amit a beszélő *mond/kifejez*, amit szavainak konvencionális jelentése meghatároz; az implikatura a konkrét társalgási szituációban, a résztvevők háttérismeretei alapján jön létre; emellett jó eséllyel a beszélő *elsődleges* kommunikatív célja, szándéka pontosan az implikatura közvetítése

¹ Bacsó Péter 1969-es filmjében, *A tanú*ban hangzottak el Virág elvtárs szavai: „Az élet nem habos torta, Pelikán.”

² Grice különbséget tesz konvencionális és társalgási implikaturák között. A jelen cikk kizárólag az utóbbiakról foglalkozik. Egyébként Grice számos érvel, kritériummal támasztja alá a társalgási implikatura széles körben elfogadott kategóriáját; ehhez képest a konvencionális implikaturák mellett felhozott megfontolásai eltörpülnek – terjedelemben, meggyőzőerőben egyaránt. Bach szerint például a *mond/kommunikál* elkülönítés megalapozza ugyan a *mond/társalgásilag implikál* distinkciót, a *mond/konvencionálisan implikál* különbséget azonban nem (BACH 1999).

– „Ideje indulnunk” –, nem pedig a (hozzávetőleges) időjelzés. Grice olyan kommunikációs szabályokat, elveket vázol fel – például hozzájárulásod legyen igaz, továbbá legyen releváns és optimálisan informatív a társalgás aktuális céljai szempontjából –, amelyeket a beszélgető felek betartanak, és kölcsönösen feltételezik, hogy a másik ugyanezt teszi (GRICE 1975/1997, 216–217). A fenti implikátúra (más társalgási implikátúrákkal egyetemben) *levezethető* a szabályok betartásának kölcsönös feltételezéséből, a beszélgető felek kölcsönösen feltételezett háttérismereteiből (például arra vonatkozóan, hogy mik az esti tervek, mikor kezdődik a film, mennyi idő alatt érnek oda), valamint abból, amit a beszélő mondott (GRICE 1975/1997, 220–221).

Valójában azonban alapvető különbség van aközött, amit Grice és Searle mond a *mond*-ról. Grice elméletében a *mond* terminus technikusként szerepel: amit a beszélő mond, azt úgy is érti, azt szándékában áll közölni [„»U (utterer) said that p« entails »U ... meant that p«.”] (GRICE 1969, 87; lásd még GRICE 1968, 120). Eszerint az „U azt mondta, hogy p” jóval többet jelent, mint az, hogy „U-nak azok a szavak hagyták el a száját, hogy p”. Amit U grice-i értelemben mondott, azt állította/kommunikálta is. Ezzel szemben Searle szerint Virág elvtárs mondta ugyan, hogy az élet nem habos torta, de valami *mást* állított/kommunikált.

Tanulmányomban a grice-i *mond* fogalmát tisztázom. A II. részben pontosan leírom, hogyan ad számot Grice kommunikációelmélete a metaforikus beszédről, és általában a figuratív, avagy nem szó szerinti beszédről, például a metaforáról és az iróniáról. Ezáltal kiküszöbölhető Grice elméletének egy gyakran visszatérő, Searle-t és Grice-t egybemosó félreértelmezése. Másrészt az utóbbi években számos támadás érte a grice-i *mond*-ot: az úgynevezett kontextualisták kétlik, hogy a Grice által javasolt *mond* [*what is said*] szintje – azaz a szavak konvencionális jelentése által meghatározott szint, ami egyben a beszélő kommunikációs szándékaival is összhangban van – valóban elkülöníthető a *kommunikál* [*what is meant/communicated*] szintjétől, ahol sokrétű, a nyelvi jelentésen jócskán túlmutató kontextuális hatások befolyásolják azt, hogy mit közöl a beszélő az adott megnyilatkozásával. E tanulmány keretein belül nem fogom megvédeni Grice elméletét a kontextualistákkal szemben; egy előzetes lépést mégis teszek ebben az irányban: a III. fejezetben hatástalanítok egy, a *mond* félreértelmezéséből fakadó kontextualista ellenvetést.

II. GRICE A METAFORÁRÓL ÉS AZ IRÓNIÁRÓL

Grice 1989-ben megjelent posztumusz esszékötetének legismertebb tanulmánya a *Logic and Conversation*, amely az 1967-ben a Harvardon tartott azonos című előadássorozat alapján készült; a magyar fordításban ezt a rövid szakaszt olvashatjuk a metaforáról:³

Metafora. Az olyan példák, mint *Te vagy a hab a kávémon* jellegzetes kategóriahi-bákat tartalmaznak, úgy hogy annak ellentéte, amit a beszélő mondott, a szó szoros értelmében nyilvánvaló igazság lenne (az, hogy te nem vagy hab), úgy hogy nem lehet szó arról, hogy a beszélő EZT próbálta volna előterjeszteni. A legvalószínűbb feltevés az, hogy a beszélő a hallgatóhoz valami olyan tulajdonságot vagy tulajdon-

³ Illetve olvashatnánk, ha ezt nem tenné lehetetlenné a bekezdéseket, mondatokat és félmondatokat több oldalon keresztül teljesen összezavaró tördelés. A javított változat, a fordító engedélyével, hozzáférhető az interneten: <http://philosophy.elte.hu/zvolenszky/grice.htm>.

ságnyalábot rendel, melynek szempontjából a hallgató (többé vagy kevésbé áttetsző módon) hasonlít az említett anyaghoz. (GRICE 1975/1997, 222–223.)

Két részletet érdemes kiemelni. Az első részletkérdés, a második viszont egyáltalán nem az. A metaforák nagy része szó szerinti értelemben valóban abszurd, de legalábbis nyilvánvalóan hamis, mint például a következő:

(1) János a szívem csücske.

(1) kimondásával mégis kommunikálhatok valami igazat – hogy János nagyon kedves kollégám⁴ –, annak ellenére, hogy kategóriahibás az az állítás, amely valamely személyt a mellkasomban található szívcsüccsal (*apex cordis*) azonosít. Grice szerint, míg (1) szó szerinti értelemben nyilvánvalóan hamis, a tagadása (hogy János nem a szívem csücske) nyilvánvalóan igaz. Ahhoz azonban, hogy egy mondatmal metaforikus állítást tehesünk, nem szükséges, hogy az szó szerinti értelemben hamis legyen (lásd COHEN 1975). Láthattuk már, hogy Virág elvtárs metaforikus állítása ((2) lent) például szó szerinti értelemben triviálisan igaz, ahogyan (3) is az, függetlenül attól, hogy kit sértegetek vele:

(2) Az élet nem habos torta.

(3) (Hát) nem vagy egy matyó hímzés.

Ami nem részletkérdés: az idézett bekezdésből úgy tűnik, mintha Grice szerint a metafora kimondója valami hamisat *mondana*, amit egyáltalán nem áll szándékában előterjeszteni, kommunikálni: „[...] annak ellentéte, amit a beszélő *mondott*, a szó szoros értelmében nyilvánvaló igazság lenne” (Kiemelés tőlem – Z. Zs.). Ez összhangban van a Searle-nél már látott felvetéssel: metafora kimondásakor egy valamit mondunk, és valami mást értünk rajta. Az eredeti tanulmány szövege azonban a kiemelt részen eltér: „[...] the contradictory of what the speaker *made as if to say will*, strictly speaking, be a truism” (GRICE 1975, 34; Kiemelés tőlem – Z. Zs.). Vagyis Virág elvtárs Grice szóhasználata szerint nem *mondja*, hogy az élet nem habos torta, pusztán *úgy tesz*, mintha azt mondaná, hogy az élet nem habos torta, és ezáltal létrehozza az implikaturát, hogy valamely kontextuálisan releváns tekintetben az élet *nem olyan*, mint az említett anyag (a torta); értelmezhetjük például úgy, hogy az élet nem olyan kellemes, bonyodalommentes, mint a habos torta fogyasztása.

Grice cikkén belül minden felvezetés nélkül jelenik meg az „úgy tesz, mintha azt mondaná, hogy” [*make as if to say*]. Találkozhatunk vele egyrészt a társalgási implikatura definíciójában, másrészt az irónia leírásában (a magyar fordításban is):

Valaki, aki azáltal (aközben, akkor), hogy *azt mondja (vagy úgy tesz, mintha azt mondaná), hogy p*, azt implikálta, hogy *q*, akkor társalgásilag implikálta azt, hogy *q*, HA ... (2) feltehetően tudatában van annak vagy úgy gondolja, hogy *q*-ra szükség van ahhoz, hogy *p* *mondását (vagy úgy tevését, mintha azt mondaná)* összhangba hozzuk ezzel a feltételezéssel. (GRICE 1975/1997, 220; Kiemelés tőlem – Z. Zs.)

⁴ Ahogy tettem is a Tózsér János által elnökölt szekcielőadás során.

Irónia. X, akivel A eddig közeli kapcsolatban volt, A egy titkát elárulta egy üzletverseny társának. A és hallgatósága egyaránt tudja ezt, A azt mondja: X igazi barát. (Glossza: A és hallgatósága számára teljesen világos, hogy A valami olyasmit mondott, vagy úgy tett, mintha valami olyasmit mondana, amit nem hisz, s a hallgatóság tudja azt is, hogy A tudja, hogy ez nyilvánvaló a hallgatóság számára. Úgyhogy hacsak A megnyilatkozása nem teljesen üres, akkor valami más propozíciót kell megkíséreljen keresztülvinni, mint amit látszólag kibontakoztat. Valami nyilvánvalóan ide kapcsolódó propozícióról kell szó legyen; a legnyilvánvalóbban ide kapcsolódó propozíció annak az ellentéte, amit látszólag erőteljesen képvisel A. (GRICE 1975/1997, 223; Kiemelés tőlem – Z. Zs.)

Az implikátúra fenti definíciója nyilvánvalóvá teszi: Grice szerint egy beszélő létrehozhat társalgási implikátúrát akkor is, ha (grice-i értelemben) nem mondott (vagyis állított) semmit, csak úgy tett, mintha mondana valamit. Szerinte pontosan ez történik figuratív, azaz nem szó szerinti nyelvhasználatkor (trópusok, avagy szóképek esetében, mint például a metafora és az irónia): a beszélő a társalgási szabályokkal összhangban implikátúrát hoz létre anélkül, hogy bármit mondana (vagyis szó szerinti értelemben mondana). Erre mutat rá Grice cikkében két további részlet, amely a fordítás során elhomályosult: (a) a különbség maximák (Grice így nevezi a társalgási szabályokat) *megsértése* [violating a maxim] és maximák *nyilvánvaló semmibevétele* [blatantly flouting a maxim] között; (b) a maximák semmibevétele és a figuratív beszédmód közti kapcsolat.

Először vegyük szemügyre (a)-t! Grice megkülönbözteti a maximasértést a nyilvánvaló semmibevételtől: az első esetben a beszélő megnyilvánulása *félrevezető*, még akkor is, ha amit mondott, az történetesen igaz. Például ha a sarkon két éve bezárt cukrászdába irányítok egy kávézó iránt érdeklődő járókelőt, mondván „A következő sarkon van egy cukrászda”, miközben jól tudom, hogy a cukrászda bezárt. Amit mondtam, igaz ugyan (tényleg ott a cukrászda), de irreleváns a társalgás kölcsönösen felismert célja fényében (a kölcsönösen evidens cél valami ilyesmi: a járókelő találjon egy kávélelőhelyet). Az állításom félrevezető, nemegyüttműködő voltát kézenfekvő azzal magyaráznunk, hogy a „hozzájárulásod legyen releváns” szabályt – a relevancia maximáját – megsértettem. Ezzel szemben a figuratív nyelvhasználatkor valójában nem sértek meg maximát – például a „törekedj arra, hogy hozzájárulásod igaz legyen” maximát (minőség maximája) nem sértem meg a hamis (1) kimondásával –, hanem csak *úgy tesztek* (látványosan), *mintha* ezt a maximát semmibe venném. Ennek módja: csak látszólag mondtam valamit, valójában nem: a metafora révén létrehoztam egy igaz implikátúrát, amely nem félrevezető és amely összhangban van a társalgási szabályokkal. A magyar fordítás egybemossa a megsértés/megszegés (valódi maximasértés) és a látványos semmibe vétel (látszólagos maximasértés) közti különbséget (a következő bekezdésben idézek is egy példát erre).⁵

⁵ A különbség félreértésére az angol nyelvű szakirodalomban is akad példa:

„I think we must interpret Grice as allowing a violation of a maxim at the level of what is said to be overridden by adherence to that maxim at the level of what is implicated. This seems to me to be the only way to make sense of his account of flouting; i. e., blatantly violating a maxim at the level of what is said but adhering to it at the level of what is implicated does not involve a violation of the [Cooperative Principle].”
NEALE 1990, 106, 19. lábjegyzet).

(A „Cooperative Principle” nem más, mint az Együttműködési Alapelv, a konkrét maximákat magában foglaló átfogó társalgási szabály, amely általánosan kimondja: a társalgási hozzájárulásodat igazítsd az épp

Térjünk át (b)-re! Grice az eredeti szövegben konkrét utalást tesz arra, hogy a maximák (látványos) semmibevétele konkrétan a figuratív beszédmód – a trópusok – kontextusában fordul elő:

„[...] a maxim is flouted for the purpose of getting in a conversational implicature by means of something of the nature of a figure of speech” (GRICE 1975, 33.; Kiemelés tőlem – Z. Zs.).

A fordításban azonban elvész ez az összefüggés:

„[...] egy maximát azzal a céllal sértünk meg, hogy beszédfordulatszerű eljárás segítségével társalgási implikaturát hozunk létre.” (GRICE 1975/1997, 222.; Kiemelés tőlem – Z. Zs.).

Minden figuratív nyelvhasználat vagy trópus [figure of speech] egyben beszédfordulat is, de nem minden beszédfordulat figuratív: számos beszédfordulat szó szerinti; ilyenek például az idiomatikus kifejezéssé vált halott metaforák, mint például a „halott metafora”. Következésképpen elvész az a röpke explicit utalás is, amelyből leszűrhető a magyar olvasó: a látványos semmibevétel módszerének eszközei a trópusok.

A magyar fordítás olvasóinak érdemes tehát résen lenniük. Grice kommunikációelméletének alapos megismeréséhez annál is inkább fontos a további Grice szövegek ismerete, mert *A társalgás logikájában* Grice egyáltalán nem tesz említést arról, hogy figuratív nyelvhasználatkor *azért* csak úgy tesz a beszélő, mintha mondana valamit, anélkül, hogy valójában mondaná, *mert* amit valaki (grice-i értelemben) mond, azt állítja, kommunikálja is, azt szándékában áll közölni. *Tehát Grice szerint nem lehetséges, hogy a beszélő nem-szándékosan mondjon bármit.*⁶ *Ezért vezeti be az „úgy tesz, mintha mondaná” szófordulatot a nem szó szerinti nyelvhasználatra.*

Az eredeti előadásorozat alapján készült, *Further Notes on Logic and Conversation* (GRICE 1978) címmel megjelent írása sem emeli ki a Grice által evidensnek tartott feltételezést a *mond* természetéről, annak ellenére, hogy az iróniának külön alfejezetet szentel. Grice tanulmányai a jelentésről, konkrétan a beszélőjelentésről ebben a tekintetben nyitottabbak: a legkorábbi megfogalmazást a *Jelentésben* (1957/1997) olvashatjuk, amelyet követett az *Utterer's Meaning, Sentence Meaning, and Word Meaning* (1968), valamint az *Utterer's Meaning and Intentions* (1969). Grice a szavak, kifejezések jelentését az alapján magyarázza, hogy egyes alkalmakkor a nyelvhasználók milyen kommunikatív szándékkal mondják ki a kérdéses szavakat, kifejezéseket (GRICE 1957/1997). Nem meglepő tehát, hogy az „azt mondja, hogy *p*”-t aztán úgy érti: „szó szerinti értelemben mondja, hogy *p*”, „azzal a szándékkal mondja, hogy *p*, hogy azt közölje/kommunikálja, hogy *p*.” Ez jelenik meg aztán expliciten a két későbbi cikkben, amikor Grice definíciókat tárgyal arra, hogy „egy beszélő *U* azt mondta, hogy *p*” (GRICE 1969, 87), valamint arra, hogy „*X* [kifejezés]

aktuális társalgási célokhoz [GRICE 1975/1997, 216].) Neale a fenti idézet utolsó mondatában azt feltételezi, hogy a maximák nyilvánvaló semmibevétele tényleges maximasértés a *mond* szintjén. De ez nincs így, hiszen ezekben az esetekben a *mond* szintjén nem hangzik el semmilyen hozzájárulás, így nem történik maximasértés sem, amit az *implikál* szintjén ellensúlyozni kellene; ehelyett a beszélő *úgy tesz, mintha azt mondaná*, hogy...

Wilson és Sperber azt gondolja, hogy párhuzamos megfontolások alapján az igazmondás (minőség) maximája végül szükségtelenné válik, bárhogyan is értelmezzük a *mond*-ot (WILSON–SPERBER 2002, 593–594).

⁶ Lásd NEALE 1992 és SZABÓ GENDLER 2005, 4–5. éleslátó összegzését.

kimondásával egy beszélő U azt mondta, hogy $*p$ (GRICE 1968, 120). Mindkét esetben a definíciónak része, hogy U azt érti/szándékozik közölni, hogy p .

Mielőtt rátérnénk az alapvető különbségre Grice és Searle metaforáról és ironiáról alkotott elmélete között, nézzük meg, mennyiben tartalmazznak átfedést! A szó szerinti beszédmódban elhangzott állításokat Grice és Searle azonos módon közelíti meg. Grice az olyan típusú társalgási implikaturákat tárgyalja, mint amilyeneket *A tanú* megtekintéséről és a kávéra vágó járókelő útbaigazításáról tárgyaltunk; Searle pedig az úgynevezett közvetett beszédaktusokra összpontosít (SEARLE 1975/1997), amelyeket aztán modellnek használ a metaforaelméletében is, egy fontos különbséggel: a metafora kimondásakor, amit a beszélő mond, az nem része annak, amit kommunikálni kíván; a közvetett beszédaktusoknál ellenben amit a beszélő mond, azt egyúttal úgy is érti (SEARLE 1975/1997, 63; 1979, 110). Vegyünk egy példát! Expliciten elhangozhat egy kérdés – „Ide tudná adni a sót?” –, amikor valójában kérést kommunikál a beszélő, és ezt kifejezhetjük expliciten, felszólító módban is: „(Kérem,) adja ide a sót”. A közvetlen beszédaktus tehát kérdés (amelynek válasza: igen/nem), míg a közvetett beszédaktus kérés vagy felszólítás. Searle szavaival: „A közvetett beszédaktusok által fölvetett probléma az, hogy a beszélő hogyan mondhat egy valamit, s azt úgy is érti, s hogyan érthet rajta egyúttal valami mást is” (SEARLE 1975/1997, 63). Ez pontosan ugyanaz a probléma, mint amit Grice a társalgási implikaturákkal kapcsolatban tárgyal: amit egy adott alkalommal kommunikálunk egy állítás segítségével, az túlmutathat azon, amit mondunk.

Grice és Searle elméletei mást mondanak azonban a figuratív nyelvhasználatról: Searle szerint ugyanis ilyenkor a beszélő a (metaforikus, ironikus, vagy másféle figuratív) állítást *mondja* ugyan, de valami mást ért rajta; Grice álláspontja ellenben az, hogy a beszélő csak *úgy tesz*, *mintha* a trópus *mondaná*, de csak *látszólag mondja* azt, és a látszat-állítás révén valami mást kommunikál (SEARLE 1979, 87, 110). Austin beszédaktuselméletének terminológiájával élve: a grice-i *mond* illokúciós aktus, illokúciós erőt is magában foglal: az állítás [assertion] illokúciós erejét (AUSTIN 1962/1990; SEARLE 1969/1997). Ezzel szemben a searle-i *mond* lokúciós aktus.⁷ A különbség fényében igencsak félrevezető Searle grice-i metaforaelméletéről beszélni annak említése nélkül, hogy a két filozófus *mond*-konceptiója eltér – ezzel a jelenséggel találkozhatunk mégis egy prominens új enciklopédia-szócikkben a metaforáról (REIMER–CAMP 2006).

Számít egyáltalán, hogy Grice mit mond a *mond*-ról, és mennyiben mond mást, mint Searle? Szerintem igen – a III. és egyben utolsó részben ezt fejtem ki.

III. EGY KONTEXTUALISTA ELLENVETÉS

Érthető reakcióként merül fel: „Tehát Grice és Searle *mond*használatata eltér. Na és?” Ha terminológiai nézeteltérésről van szó, akkor azt egyszerűen áthidalhatjuk: megkülönböztetjük a két filozófus *mond*ját ($mond_G$, $mond_S$), és aztán adunk egy fordítási sémát. Kézenfekvő például a következő:

Vegyünk egy tetszőleges p kijelentő mondatot.

Szó szerinti beszédmódban:

X azt mondja $_G$, hogy p : X szó szerinti értelemben mondja $_S$, hogy p .

⁷ Erről bővebben: SZABÓ GENDLER 2005, 4–5; valamint BACH–HARNISH 1979, amely a beszédaktuselmélet és a grice-i kommunikációelmélet elemeit ötvözi.

- vagyis: X azt állítja, hogy p , abbéli elkötelezettségét fejezi ki, hogy p igaz.

figuratív beszédmódban:

X úgy tesz, mintha azt mondaná_G, hogy p : X úgy tesz, mintha szó szerinti értelemben mondaná_S, hogy p ; egyszerűbben: X *nem* szó szerinti értelemben mondja_S, hogy p .

- vagyis: X nem fejez ki abbéli elkötelezettséget, hogy p igaz. Célja inkább az, hogy valami olyat kommunikáljon a hallgatóságával, ami *eltér* a szó szerinti jelentéstől. (Például ironia esetén a szó szerinti jelentés tagadását; más trópusoknál szintén szisztematikus kapcsolatot állíthatunk fel a szó szerinti jelentés és a közölni kívánt közt.)

Grice-szal ellentétben Searle szerint a *mond* semleges arra nézvést, hogy szó szerinti beszédmódról van szó vagy figuratívról. Kent Bach, aki nagyon világosan elkülöníti a két *mond* koncepciót, Searle-nek ad igazat annyiban, hogy az ő szóhasználatát a köznapi *mond* használatához közelebbinek, természetesebbnek tartja (például BACH 2001, 17). Talán így is van; de ez önmagában csak annak számára érdekes megfontolás, akit az a kérdés érdekel: mennyiben követi a filozófiai zsargon a köznapi nyelvhasználatot. Más kritériumok mentén mérlegeli a Grice és Searle által javasolt alternatívákat azonban az, aki arra kíváncsi: van-e *elméleti haszna* annak, ha elkülönítjük a *mond* valamely szintjét; *lehetséges-e* elkülöníteni egyáltalán; és ha igen, akkor a két *mond* közül melyiket érdemes elkülönítenünk. A nyelvfilozófusokat, nyelvészeket az utóbbi kérdéskör foglalkoztatja, mint ahogyan a szobafestőt az, hogy a megrendelő milyen színűre kérte a mennyezetet, nem pedig az, hogy a megrendelésben „plafon”-nak nevezte a festendő felületet, vagy „mennyezet”-nek.

Filozófiai szempontból tehát nem pusztán verbális tétje van annak, hogy tisztázzuk Grice *mond* fogalmát és megvizsgáljuk, vajon használható-e az. A tét: alátámasztható-e a grice-i *mond* szintje. A válasz pedig alapvetően nem függ attól, hogy a Searle-i *mond* szintjét fenn tudjuk-e tartani, ragaszkodunk-e hozzá egyáltalán. A továbbiakban vázlatosan összefoglalom a metaforák jelentéséről szóló vita egy kurrens hozzászólását, Elisabeth Camp egyik új írásának (CAMP 2006) három fő lépését, és zárásképpen kifejtem ezek közül az elsőt:

- (a) A *mond* szintjével szemben felmerül egy ellenérv, ami valójában Searle *mond*-jára vonatkozik, Grice-ét nem is érinti.
- (b) A *mond* státuszától függetlenül is felvetődik a kérdés: Virág elvtárs vajon metaforikus mondandóját közvetve, implikaturaként kommunikálta, vagy közvetlenül állította? A kontextualisták (róluk több szó is esik majd) hajlanak arra, hogy a metaforát az utóbbihoz sorolják és így elvesseék Grice metaforaelméletét. Érveik pontosan azokra a diagnosztikai tesztekre támaszkodnak, amelyeket Grice a „mondjuk vagy implikáljuk?” kérdés eldöntésére javasolt (lásd elsősorban GRICE 1978, 42–50).
- (c) Camp szerint a metafora mégis az implikaturákhoz sorolandó, mivel a diagnosztikai tesztek nem megbízhatóak.⁸ Ráadásul – Camp *mond*-ja értelmében

⁸ Néhány ilyen – VP-anafóris – diagnosztikai tesztet részletesen tárgyal Bárány Tibor tanulmánya ebben a kötetben. Camp szerint a tesztek tökéletlenek – hamis pozitívokat és negatívokat eredményeznek. Például az ironia, amit mindenki implikaturának könyvel el, ugyanúgy átmegy azokon a teszteken, amelyeken az implikatura elvileg nem mehetne át.

– Virág elvtárs úgy tett, mintha azt mondta volna, hogy az élet habos torta; de csak figuratív értelemben, látszólag mondta. Ugyanis Camp azt gondolja: célravezető kialakítanunk a *mond*nak egy olyan szintjét, amely betartja a Grice-tól már ismerős feltételezést – a beszélő amit mond, azt úgy is érti, állítja is. A végeredmény: szinte teljes egészében a grice-i *mond*hoz való visszatérés. Camp definíciója körvonalakban:

Bármely normális beszédkontextusban, ahol a beszélő azt állítja,⁹ hogy *p*,

amit a beszélő ezáltal (a Camp szerinti értelemben) mond, azt az elköteleződéseknek [commitments] azon halmaza határozza meg, amelyeket

- egyrészt a beszélő *p* állításával felvállal, és köteles elismerni, mint állítása következményeit, és
- másrészt egy kompetens hallgatóság a beszélőn számon kérhet.

Számos fontos részlet kimarad ebből a rekonstrukcióból (CAMP 2006, 302–309); ezen tanulmány szempontjából alapvető fontosságú, hogy a kontextus „normális” volta hivatott kiszűrni a figuratív nyelvhasználatot. Így aztán a Camp által javasolt *mond* szinte teljes párhuzamot mutat azzal a sémával, amelynek segítségével *mond_G*-t *mond_S* alapján definiáltuk néhány bekezdéssel korábban.

Térjünk vissza (a)-ra! Úgy tűnik, könnyű összekeverni a két esetet: a beszélő valamit mond és valami *további* kommunikál, szemben azzal, hogy valamit mond, és valami *mást* kommunikál. Grice kommunikációelmélete a *mond*nak olyan fogalmára épül, ami az első esetet megengedi, a másodikat viszont kizárja. Mégis felróják neki: olyan elméletet dolgozott ki, amely a jelentéselméleteket, mi több, *bármely* jelentéselméletet felvértez egy elhárítási módszerrel:

Az univerzális elhárítási manőver, amelynek szlogenje: Nem működik az elmélet? Olyat állít, ami egyáltalán nincs összhangban nyelvhasználók köznapi intuícióival, jelentéssel kapcsolatos elvárásaival? Létezik megoldás: az intuíciók a *kommunikál* szintjére vonatkoznak, tehát a használatról szólnak. A jelentéselmélet ellenben a konvencionális jelentés által meghatározott *mond* szintjéről ad számot.

Közkeletű bíráló Grice kommunikációelméletével szemben, hogy az univerzális elhárítási manőver, ad hoc módon alkalmazva, bármikor képes magyarázatot adni a jelentés és a nyelvi intuíciók közti eltérésre, bármekkora legyen is az.¹⁰

Ez az aggály Grice elméletével kapcsolatban teljességgel alaptalan: amit a beszélő mond, az szükségképpen összhangban van a kommunikatív szándékával, tehát intuícióinktól idegen állításokat a grice-i *mond* szintjén nem lehet eltusolni. Searle *mond* fogalma ellenben megengedi az univerzális elhárítási manőver bevetését.

⁹ Camp itt valójában nem *p* állításáról ír – assertion that *p* –, hanem arról, hogy „assertively uttering *p*”. A két szófordulat közti különbség ebben a vázlatos megfogalmazásban nem érdekes.

¹⁰ Camp Stephen Levinson-t idézi, aki pontosan ezt a kifogást fogalmazza meg: „If this tactic is pursued willy-nilly, in violation of our intuitions about truth and falsity, why not claim that any other sentence for which the proponent’s semantic theory makes the wrong predictions is in fact patched up by the postsemantic pragmatics and thus is after all correctly analyzed by his unlikely theory?” (LEVINSON 2000, 231.) Jeffrey King és Jason Stanley a manőver bevetésének néhány megtörtént esetét tárgyalja (KING–STANLEY 2005, 111–113, 139–141).

Ráadásul a manőver pontosan a kontextualizmus háza táján ölti a legaggályosabb formát. Lássuk csak, hogyan.

A kontextualizmus a grice-i kommunikációelméletet alaposan átdolgozó relevanciaelméletből (SPERBER–WILSON 1986) indul ki.¹¹ Prominens képviselői – Robyn Carston, Stephen C. Levinson, François Recanati, Dan Sperber és Deirdre Wilson – egyetértenek abban, hogy a konvencionális jelentés által meghatározott *mond* szintje nem különíthető el a (kontextuális hatások által sokrétűen befolyásolt) *kommunikál* szintjétől.¹² Illusztrációképpen vegyünk egy példát!

(4) Nem ittam semmit.

(4) kimondásával a legtöbb helyzetben azt állítom, hogy *aznap* nem ittam semmit, vagy hogy *aznap* nem ittam *alkoholt*, és a hallgatóságom is így értelmezi a megnyilatkozásomat. A kontextualisták szerint például az általam használt mondat konvencionális jelentése nem határozza meg, jelzi előre, hogy az adott alkalommal tett állításomnak mi lesz a végső szerkezete, és hogy azt végül hogyan befolyásolja a kimondás kontextusa (hogyan is járul végül hozzá az *aznap* többlet az állítás jelentéséhez). A kontextualista elképzelés az, hogy a kontextus szabadon bővíti a konvencionális jelentés által meghatározott (szintaktikai/szemantikai) szerkezetet, és így jutunk el ahhoz, amit a beszélő értett/kommunikálni szándékozott. A nézet hívei a kontextusnak ezt a fajta hozzájárulását hívják „free (contextual) enrichment”-nek (például CARSTON 2004; RECANATI 2001, főleg 77–78; 2004).¹³

A kontextualisták egyetértenek abban, hogy a konvencionális jelentés, ha olykor meghatároz is egyáltalán valamiféle állítást – a *mond* Grice-étől eltérő értelmében –, akkor az egy abszurd, a beszélő kommunikatív szándékaitól idegen állítás lesz; (4) esetében mondjuk az, hogy „A múltban nincs olyan pillanat, amikor valamit ittam”, vagyis „Soha nem ittam semmit” (ezt mondaná például CAPPELEN–LEPORE 2005; RECANATI 2001, elsősorban 88–89; SPERBER–WILSON 1986). A Cappelen–Lepore szerzőpáros kivételével a többiek azt gondolják, hogy a konvencionális jelentés *nem* minden kijelentő mondat kimondásához határoz meg *teljes állítást* (amely igaz,

¹¹ Az elméletet összegző tanulmányok egyike nemrég jelent meg magyarul a *Helikon* Bevezető Gábor által szerkesztett Relevancia címet viselő kötetében: WILSON–SPERBER 2004/2006.

¹² Lásd például CARSTON 2004; LEVINSON 2000; RECANATI 2001, 2004; SPERBER–WILSON 1986; WILSON–SPERBER 2002.

¹³ Bach a szabad bővítés jelenségén belül különbözteti meg a kiterjesztést [expansion] és a kiegészítést [completion] (BACH 2001, elsősorban 19–21). A szabad bővítés az egyik módja annak, ahogyan a kontextualisták szerint a kontextus *alapvető, erőteljes* hatást fejt ki arra, amit egy beszélő egy bizonyos alkalommal kommunikál; ez a hatás a konvencionális jelentés, a szemantika alapján nem kalkulálható. (Természetesen azt senki nem vitatja, hogy a kontextus kifejti *valamilyen* hatást; a kérdés inkább az: ezeknek a hatásoknak mi a természete, és támaszkodnak-e a konvencionális jelentés elemeire, vagy sem?)

A kontextuális hatás jelenségének neve általánosan: pragmatikai betolakodás [pragmatic intrusion]. A kontextualisták tehát amellett kötelezik el magukat, hogy ez a jelenség létezik, míg a grice-i *mond* szintjének védelmezői (az ún. szó szerinti elmélet hívei, azaz a literalisták) szerint valójában nincs szó pragmatikai betolakodásról, sem metaforánknál, sem másutt. A betolakodás leginkább tárgyalt formája a szabad bővítés; a metafora szakirodalomban azonban más formái jutnak kiemelt szerephez, ilyen a Bárány Tibor itt megjelenő tanulmányában is tárgyalt pragmatikai jelentésbővülés [loosening].

Fontos szem előtt tartanunk, hogy a kontextualista kontra literalista/szó szerinti *jelentéselméletek* ellentéte nem azonos a kontextualista és literalista/szó szerinti *metaforaelméletek* szembenállásával – Bárány az utóbbival foglalkozik, én az előbbivel. A jelentésről szóló vita fő kérdése: létezik autonóm, pragmatikától független szemantika, ami Grice *mond*dal kapcsolatos elvárásait teljesíti? A kontextualista *jelentéselmélet* erre ad tagadó választ. A metaforavita fő kérdése (Bárány cikkében): a metaforikus jelentést a szó szerinti jelentés részének tartjuk, vagy inkább pragmatikai hatások eredményének? A kontextualista metaforaelmélet az utóbbi mellett érvel. Grice például a szó szerinti jelentéselmélet híve, azon belül pedig kontextualista *metaforaelméletet* javasol azzal, hogy a metaforát implikaturaként kezelje.

vagy hamis); előfordul, hogy a konvencionális jelentés pusztán részleges sémát, vázat, vagy logikai formát biztosít, és csak szabad kontextuális bővítés révén jutunk el teljes, igaz vagy hamis állításhoz. Cappelen és Lepore, valamint Bach egyaránt elkülöníthetőnek tartja a konvencionális jelentés által meghatározott *mond* szintjét, de elméleti szerepét erősen behatároltnak véli, mivel ez a szint sokban eltér a beszélő kommunikatív szándékaitól: *vagyis szerintük figuratív beszéden kívül, a szó szerinti beszéd kontextusában is előfordul, hogy amit a beszélő állítani, kommunikálni kíván, annak nem része az, amit mond (amit a szavai mondanak)*. Jeffrey King és Jason Stanley az utóbbi filozófusok álláspontját hívja szemantikai szerénységnek, a kontextualistákét pedig szemantikai szkepticizmusnak (KING–STANLEY 2005, első sorban 137–144).

Hab a tortán, hogy az univerzális elhárítási manőverrel kapcsolatos kritika teljesen jogos azokkal szemben, akik kontextualista megfontolásokból kiindulva a szemantikai szerénységet választják. Grice szerint ugyanis a *mondról* elmondható, hogy amit a beszélő mond, az (A) szorosan kötődik a használt szavak konvencionális jelentéséhez (GRICE 1969, 87), másrésztől (B) része annak, amit a beszélő kommunikálni kíván. (A) Grice elméletének alapköve: a konvencionális jelentés ugyanis *szótípusoknak és kifejezéstípusoknak* biztosít jelentést, és ez a legjobb, és talán az egyetlen módja annak, hogy adekvát magyarázatot nyerjünk a nyelvi kompetenciára – az anyanyelvi beszélők által megértett nyelvi megnyilatkozások spektrumára –, hidat építve jelentés és használat között.¹⁴ A kontextualisták, azaz a szemantikai szkepticizmus képviselői tagadják, hogy a *mond* szintje tudná teljesíteni (A)-t. Ezzel egyet is értenek a szemantikai szerénység képviselői, ellenben azt gondolják, hogy más formában fenntartható a *mond* szintje úgy, hogy teljesíti (A)-t – méghozzá (B) feladásának árán. Így viszont egy olyan *mond*hoz érkezünk, amelyet egyáltalán nem korlátoznak kommunikatív szándékkal kapcsolatos elvárások. És ez valóban aggályos: az univerzális elhárítási manőver zöld utat kap, akárcsak Searle-nél (lásd KING–STANLEY 2005, 141).

Láthattuk, hogy a kontextualista utat végigjárva Camp *mond* definíciója (A) és (B) tekintetében egyaránt Grice álláspontjához tér vissza, bár Camp szerint a konvencionális jelentés és a *mond* szintjének kapcsolatát a Grice által javasoltnál lazábbra kell engedni (CAMP 2006). Mindez afelé mutat, hogy mégis akkor járunk a legjobban, ha ragaszkodunk Grice kissé mesterkélt hangzó terminológiájához: Virág elvtárs (a *mond* teoretikusan releváns értelmében) mégsem mondta, hogy az élet nem habos torta.¹⁵

¹⁴ Lásd például KING–STANLEY 2005, első sorban 113–118, 135–138, 140–142; továbbá SZABÓ GENDLER 2005, 6; CAMP 2006, 280–1.

¹⁵ Az Erasmus Kollégium „Nyelv, nyelvfilozófia, nyelvi ismeretterjesztés” Kutatócsoportja az elmúlt év során kiemelt figyelmet szentelt a metaforának. A vitákért, előadásokért, amelyek számos tekintetben inspirálták ezt a kutatást, köszönet illeti a csoport tagjait: (nem pusztán az ABC sorrendben elfoglalt helye miatt elsőként) Bárány Tibort, Imrényi András, Kálmán Lászlót, Kertész Gergelyt, Molnár Cecíliát, Orosz Katát, Somodi Gergőt és Tanos Bálintot. A tanulmány az MTA–ELTE Nyelvfilozófiai Kutatócsoport támogatásával készült.

IRODALOM

- AUSTIN, John Langshaw 1962/1990. *How to Do Things with Words: The William James Lectures Delivered at Harvard University in 1955*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press. Magyarul: Tetten ért szavak. Ford.: Pléh Csaba. Budapest: Akadémiai. Reprint in PLÉH – SIKLAKI – TERESTYÉNI 1997 I., VIII. előadások. 29–42.
- BACH, Kent 1999. The Myth of the Conventional Implicature. *Linguistics and Philosophy* 22, 327–366.
- BACH, Kent 2001. You Don't Say? *Synthese* 128, 15–44.
- BACH, Kent – HARNISH, Robert 1979. *Linguistic Communication and Speech Acts*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- CAMP, Elisabeth 2006. Contextualism, Metaphor, and What is Said. *Mind and Language* 21, 280–309.
- CAPPELEN, Herman – LEPORE, Ernest 2005. *Insensitive Semantics. A Defense of Semantics Minimalism and Speech Act Pluralism*. Oxford: Blackwell.
- CARSTON, Robyn 2004. Relevance Theory and the Saying/Implicating Distinction. In Laurence R. Horn – Gregory Ward (eds): *Handbook of Pragmatics*. Oxford: Blackwell.
- COHEN, Ted 1975. Figurative Speech and Figurative Acts. *Journal of Philosophy*, 71, 669–684.
- GRICE, Herbert Paul 1957/1997. Meaning. Reprint in Grice 1989, 213–23. Magyarul: Jelentés. Ford.: Terestyéni Tamás. In PLÉH–SIKLAKI–TERESTYÉNI 1997, 188–197.
- GRICE, Herbert Paul 1975/1997. Logic and Conversation. Reprint in GRICE 1989, 22–40. (GRICE 1975 utalásai erre a kiadásra vonatkoznak.) Magyarul: A társalgás logikája. Ford.: Pléh Csaba. In PLÉH – SIKLAKI – TERESTYÉNI 1997, 213–227.
- GRICE, Herbert Paul 1978. Further Notes on Logic and Conversation. Reprint in GRICE 1989, 41–57.
- GRICE, Herbert Paul 1968. Utterer's Meaning, Sentence-Meaning, and Word-Meaning. Reprint in GRICE 1989, 117–137.
- GRICE, Herbert Paul 1969. Utterer's Meaning and Intentions. Reprint in GRICE 1989, 86–116.
- GRICE, Herbert Paul 1989. *Studies in the Way of Words*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- KING, Jeffrey C. – STANLEY, Jason 2005. In Szabó Gendler Zoltán (ed.): *Semantics versus Pragmatics*. Oxford: Clarendon Press. 111–64.
- LEVINSON, Stephen C. 2000. *Presumptive Meanings: The theory of Generalized Conversational Implicature*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- NEALE, Stephen R. A. 1990. *Descriptions*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- NEALE, Stephen R. A. 1992. Paul Grice and the Philosophy of Language. *Linguistics and Philosophy*, 15, 509–559.
- PLÉH Csaba – SIKLAKI István – TERESTYÉNI Tamás (eds) 1997. *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. Budapest: Osiris.
- RECANATI, François 2001. What Is Said. *Synthese*, 128, 75–91.
- RECANATI, François 2004. *Literal Meaning*. Cambridge: Cambridge University Press.
- REIMER, Marga – CAMP, Elisabeth 2006. Metaphor. In Ernest Lepore – Barry C. Smith (eds.): *Handbook of Philosophy of Language*. Oxford: Oxford University Press. 845–863.
- SEARLE, John Rogers 1969/1997. *Speech Acts*. Cambridge: Cambridge University Press. Magyarul: Az illokúciós aktusok szerkezete (3. fejezet). Ford.: Haberman Gusztáv. PLÉH – SIKLAKI – TERESTYÉNI 1997, 43–61.
- SEARLE, John Rogers 1975/1997. Indirect Speech Acts. In Peter Cole – Jerry L. Morgan (eds.): *Syntax and Semantics*. Vol. 3. *Speech Acts*. New York: Academic Press. 59–82. Magyarul: Közvetett beszédaktusok. Ford.: SIKLAKI István. In PLÉH – SIKLAKI – TERESTYÉNI 1997, 62–81.
- SEARLE, John Rogers 1979. Metaphor. In *Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts*. Cambridge: Cambridge University Press. 83–111.
- SPERBER, Dan – WILSON, Deirdre 1986. *Relevance: Communication and Cognition*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- SZABÓ GENDLER Zoltán 2005. Introduction. In Szabó Gendler Zoltán (ed.): *Semantics versus Pragmatics*. Oxford: Clarendon Press. 1–14.
- WILSON, Deirdre – SPERBER, Dan 2002. Truthfulness and Relevance. *Mind* 111, 583–632.
- WILSON, Deirdre – SPERBER, Dan 2004/2006. Relevance Theory. Laurence R. Horn – Gregory Ward (eds): *Handbook of Pragmatics*. Oxford: Blackwell. 607–632. Magyarul: *Relevanciaelmélet*. Ford.: Bárány Tibor. *Helikon*, 2006/4, 294–336.